

Valtio, ystävä vai vihollinen?

SAKARI HÄNNINEN

Perinteiden painolasti

Suhtautumista valtioon ohjaavat pitkäikäiset ajatustottumukset, jotka uomaavat kysymysten asettamista. Näiden ajatustottumusten voima piilee niiden institutionalisoitumisessa. Institutionalisoitumista ovat lujittaneet muun muassa kaksi ajatteluperinnettä, joiden päähaarat palautuvat vanhan aristotelisen ja uudemman fransiskaanisen (nominalistisen) ajattelun kiistaan Keskiajan lopulla. Kiistassa kylvettiin siemen myöhemmälle vastakkainasettelulle, jonka toinen osapuoli alkoi suhtautua valtioon ystävänä (julkisena hyvänä) ja toinen lähinnä välttämättömänä pahana, joskaan ei suorastaan vihollisena. Aristotelisen perinteen myöhemmistä jatkajista kannattaa mainita G. W. Hegel, jonka ajattelussa valtio »eettisenä valtiona» nähdään siveellisyuden ruumiillistumana. Nominalistisen perinteen myöhempiä jatkajia ovat olleet liberalistit. Sellainen oli myös Kant, joka kritikoi paternalistista valtiota siitä, että se tekee holhouksellaan mahdolltomaksi ihmisten täysi-ikäistymisen. Kantin mukaan paternalistinen valtio varaa itselleen sen paikan, jossa ihmisten olisi vastuullisesti tehtävä itseään koskevat päätökset ja siten kasvatettava rationaalisiksi.

Kant ja Hegel ovat olleet kiinnostavia ja vaikeita esimerkkejä, joskaan heistä ei kannata tehdä mainitun vastakkainasettelun arkkityyppejä. Siihen heidän ajattelunsa on liian monimuotoinen ja hienoviriteinen. Onkin helpompi asettaa vastakkain liberalistinen tai individualistinen yhteiskunta-ajattelu ja organistinen tai kollektivistinen yhteiskunta-ajattelu. Liberalistisen ideologian perusteeksi on ollut valtion rajoittaminen väkivaltaiseen minimiinsä (minimaalinen valtio). Organistisen ajattelun mukaisesti yhteiskunnan taas olisi laajennuttava valtioksi tai valtion kas-

vettava yhteiskunnaksi (orgaaniseksi yhteisöksi). Näissäkään perinteissä suhtautuminen valtioon ei silti ole aivan yksikäsitteinen.

Kun liberalistiset ajattelijat lähestyvät valtiota välttämättömänä pahana tai edunsaannin välikappaleena, he puhuvat valtiosta valtiokoneistona, valtioapparaattina. Organististen yhteiskunta-ajattelijoiden lähestyessä valtiota julkisena hyvänä, he puolestaan voivat puhua valtiosta idean toteutumisenä, henkisinä suhteina eikä vain valtioruumiina. Liberalistisessa ajattelussa valtioon suhtaudutaan ulkopuolisena ja vierana; ihminen nähdään valtion ulkopuolella olevana itseriittoisena yksilönä. Organistisessa ajattelussa valtioon suhtaudutaan joltain sisältävänä; ihminen kuuluu valtioon. Liberalistisessa ajattelussa valtioon suhtaudutaan ikäänkuin se olisi kaukana tai ylhäällä, kun taas organistisessa ajattelussa siihen suhtaudutaan ikäänkuin se olisi lähellä ja lähellä. Tästä asetelmasta juontuu helposti puhe valtiosta ystävänä tai vihollisena.

On olemassa monia yrityksiä yhdistää vastakkaiset perinteet samaan keskustelumuotoon. Tärkein esimerkki on perinteinen marxismi tai sosialistinen perinne. Marxilainen sosialismi ei sellaisenaan hyväksy kumpaakaan kuvatuista perinteistä. Se ei hyväksy liberalismia halua jättää erilaiset ja eri tavoin maailmaan heitetty ihmiset selviytymään yksin markkinoiden armoille eikä se hyväksy organistisen ajattelun pyrkimystä alistaa yksilöt johonkin valtioyhteyteen kollektiivisena yhteisönä (kansanhenkenä tai konsensuskseenä). Se ei hyväksy sen paremmin amerikanismia kuin teutonismia.

Kun marxilainen sosialismi on halunnut kriittisesti ylittää vastakkaiset perinteet, se on turvautunut jompaan kumpaankin kahdesta mahdollisuudesta:

- 1) Hyväksytään suhtautuminen valtioon välikappaleena haluten samalla laajentaa sen toiminta-aluetta ajatellen, että »valtio voi palvella kansan etuja»;
- 2) hyväksytään päämäärä yhteiskunnan muuttamisesta solidaariseksi yhteisöksi haluten samalla kuolettaa valtio alistamisen muotona.

Vaihtoehdot ovat keskenään ristiriitaiset. Molemmilla näkökannoilla on ollut vahvat tukkinsa ja tukijansa sosialistisessa työväenliikkeessä (esim. Bernstein vastaan Marx). Usein nämä näkökulmat yritetään välittää keskenään. Myös nykyisten eriväristen vasemmistopuolueiden ohjelmissa puhe turvavaltion ja itsehallinnon yhdistämisestä on saanut aikaan melkoista päänsärkyä. Voidaankin sanoa, että myös sosialistinen ajattelu on perinteisten ajatustottumusten uhri, jonka on vaikea päättää mihin suuntaan edetä.

Nykyiset osapuolet

Keskustelu valtiosta ystäväenä tai vihollisena on edelleen ajankohtainen. Nykyisen kiistan kuulumimmat äänitorvet eivät tosin toista perinteisiä näkemyksiä sellaisenaan. Valtion vihollisina esiintyvät uusliberalistit tai markkinaliberalistit, jotka ovat hylänneet poliittisen liberalismiin kompromissialttiuden ja tunnustavat ainoastaan markkinoiden auktoriteetin puhuttaessa yhteiskunnan rationaalisesta ohjaamisesta. Uusliberalistien hyökkäyksen kohteena ovat ennen kaikkea nk. hyvinvointivaltiot, joita he kritikoivat kustannuskriisistä, tehokkuuskriisistä ja legitimaatiokriisistä. Uusliberalistit eivät ole hylänneet vahvan väkivaltakoneiston puolestapuhumista, päinvastoin.

Valtion voimakkaimpina puolestapuhujina esiintyvät puolestaan usukorporativistit, joiden yhteiskunnallista konsensusta vaativat mielipiteet myötäilevät perinteisen organistisen ajattelun painotuksia. Usukorporativistit puolustavat valtion merkitystä rationaalisena ja keskitettynä yhteiskunnallisen johtamisen elimenä, joka pystyy näkemään kokonaisuuden edun.

Uusliberalistien ja usukorporativistien kiista tuntuu jo ennakolta lyövän lukkoon näkökulmat arvioida valtiota. Kiistalle on ominaista, ettei siinä pohdita valtiota historiallisena tilanteena, vallankäyttömuotojen kohtaantona, voimasuhde-

kenttänä eikä poliittisena tasapainona. Siinä suhtaudutaan valtioon välikappaleena tai elimenä, jota tarkastellaan lähinnä tehtävien tai oletettujen tulosten kautta. Kiistan osapuolet rajaavat valtion niin mekaanisesti, etteivät kykene pohtimaan yhteiskunnan johtamisen ohella poliittisen osallistumisen ja autonomian tarpeita ja mahdollisuuksia. He katsovat asioita »ylhäältä». Kansalaisten näkökulmista nykyisen valtion tunnistaminen pelkää ystäväenä tai vihollisena tuntuu taas mielivaltaiselta. Valtioksi (tai poliittiseksi järjestelmäksi) nimetyin kokonaisuuden ääriviivat eivät ole missään tilanteessa aivan yksikäsitteisesti hahmotettavissa. Valtiosta puhumisen ja siihen suhtautumisen sijasta tai ohella olisi hyvä keskustella erilaisista yhteiskunnallisen vallankäytön muodoista tai tekniikoista, joilla on erilaisissa yhteiskunnallisissa asemissa eläville erilaisille ihmisille erilaisia kielteisiä ja myönteisiä seuraamuksia. Vallankäytön tekniikoiden ja seuraamusten erittely saattaisi selvittää sitä, miten kussakin historiallisessa tilanteessa eri yhteiskunnalliset voimat ja liikkeet ottavat mittaa toisistaan. Kampailujen tuloksena myös ystävyudet ja vihollisuudet jäsentyvät ja tarkentuvat. Vallankäytön näkökulmasta kamppailun kunkin osapuolen olisi osuvampaa harkita strategiansa ja taktiikkansa vaihtelevia muotoja.

Uusi painopiste

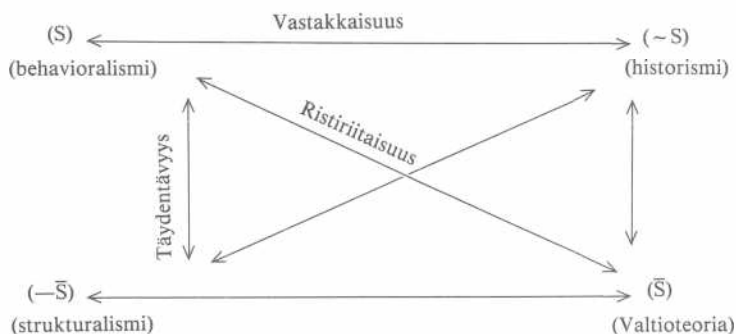
Vallankäytön nostaminen politiikan tutkimuksen keskiöön edellyttäisi, että luovutaan useimmista vakiintuneista tavoista paikantaa tutkimuskohde ja käsitteellistää se. Tämä on vahva teesi, jota voi suhteellistaa. Perinteinen politiikan erittely on juuttunut erilaisiin kaksijakoistaviin kiistoihin, jotka juontuvat joko politiikan varsinaisen tutkimuksen ulkopuolisista vaikutuspyrkimyksistä tai edelliset enemmän tai vähemmän onnistuneesti ohittavista tai ylittävistä tutkimusprosessin sisäsyntyisistä ratkaisuista.

Politiikan erittelyyn kohdistuvat ulkopuoliset valvonnalliset vaikutuspyrkimykset ovat lähinnä tietoteoreettisia kannanottoja. Ne pyrkivät määräämään mitä tutkimuksessa pitää tai saa tehdä »totuuden paljastamiseksi». Nämä vaikutuspyrkimykset eivät ole niinkään metodologisia tai metodisia vaan yrittävät ohjata niin tutkimuksen tarkastelutasoa (tiedon kohdetta) kuin sen käsit-

teellistämisen tapaa. Tässä keskustelussa kamppaillaan muun muassa siitä, onko politiikan tutkimuksen tarkastelutaso ja kohde yksilötasoinen vai yhteiskuntatasoinen (individualismi vs. holismi). Toisaalta kamppaillaan siitä, pitääkö kohteen käsitteellistämässä yrittää maksimoida käsitteiden ala (ekstensio) vai (merkitys)sisältö, ts. pitääkö esitustavassa turvautua muodollisiin vai sisällöllisiin käsitteisiin. Tähän kiistaan voisi soveltaa Greimas'n semanttista nelikulmiota, jossa lähtemällä yhdestä vaihtoehdosta (S) voidaan kuvata vastakkaisuuden ($\sim S$), ristiriitaisuuden ($\bar{S}$) ja täydentävyyden avulla eri merkitysmahdollisuudet.

Jos lähtökohdaksi otetaan behavioralistinen paradigma (S), jossa tiedon kohde on yksilötasoinen ja käsitteellistämisen tavoitteena on käsitteiden alan maksimointi, niin koko asetelma voidaan kuvata seuraavan kuvion avulla:

Kuvio 1

Semanttiseen nelikulmioon luonnehdittu asetelma on suoraviivainen. Behaviorialismille ristiriitainen lähestymistapa on valtioteoria, jonka tarkastelutaso on yhteiskuntatasoinen ja joka pyrkii sisällölliseen käsitteenmuodostukseen (käsitteerealismi). Behaviorialismille vastakkainen lähestymistapa on historiallinen tulkinta, joka pyrkii sisällöllisesti käsitteellistämään yksilötasoisia tiedon kohteita. Neljäs vaihtoehto voi olla (filosofisesti perusteltu) strukturalismi, joka käyttää muodollisia käsitteitä pyrkiessään selittämään yhteiskuntatasoisia kohteita.

Politiikan tutkimuksen historiaa on leimannut kiistely toisilleen ristiriitaisien lähestymistapojen (behaviorialismi/valtioteoria) välillä. Sen sijaan

toisilleen vastakkaisten lähestymistapojen (behaviorialismi/historismi; historismilla ei pidä tässä ymmärtää historianfilosofista kantaa) välinen kiista on lähinnä johtanut tieteellisen työnjaon korostamiseen (politiikan systemaattinen tutkimus vs. narratiivinen historiankirjoitus). Näiden kiistojen taustalla ovat paljolti tietoteoreettiset otaksumat, jotka voidaan yrittää kyseenalaistaa ja näin keskustelu voidaan suunnata tutkimuskohteen ja tutkimusprosessin sisäsyntyisiin ongelmiin. Tärkeimpiä epistemologiakriittisiä lähestymistapoja edustaa marxismi. Se on yhteiskuntatasoisista immanenttia kritiikkiä ja tavoitteensa mukaisesti pyrkii diskursiiviseen käsitteenmuodostukseen.

Diskursiivisessa käsitteenmuodostuksessa ei oleteta, että käsitteenmuodostaja tutkailee täysin itsensä ulkopuolella olevaa erillistä kohteita vaan tulkitsee kohteita, jonka erottamaton osa

hän itse on. Diskursiivinen käsitteenmuodostus oivaltaa tapahtuvansa puhumossa, jossa on mahdollista muotoilla omia kantoja jopa kyseenalaistamalla puhumoa ohjaavia interaktiivisia sääntöjä. Mikäli lähtökohdaksi otetaan marxismi, jossa tutkimuskohde on yhteiskuntatasoinen (reaaliset abstraktiot) ja käsitteenmuodostus on diskursiivinen ja rinnastetaan se muihin »epistemologiakriittisiin» vaihtoehtoihin, joissa tutkimuskohde onkin ryhmätasoinen ja käsitteenmuodostus muodollista (poststrukturalismi) tai sisällöllistä (etnokulturalismi) tai käsitteenmuodostus on diskursiivinen mutta tutkimuskohde yksilötasoinen (Weber), niin saadaan kaksijakoistavien kiistojen ylitysmahdollisuudet. Tästä ase-

telmasta ei vielä käy ilmi asian ydin, eli se alue, joka voi olla valta-analyysin käypä kohde, so. ryhmätasoiset (kollektiiviset) vallankäytölliset ilmiöt, joita käsitteellistetään diskursiivisesti. Tällaista vallankäyttöön kohdistuvaa tutkimusta voidaan nimittää politiikan tilanneanalyysiksi ja se on paikannettavissa suhteessa kaikkiin yllä mainittuihin vaihtoehtoihin (ks. kuvio 2):

Tilanneanalyysin keskeisyys kuvauksessa ei ole satunnaista: siihen tuo monta tietä. Näitä teitä pitkin näyttää olevan mahdollista välttää keino-tekoinen puhe valtiosta vihollisena tai ystäväenä ja tarttua asiaan: vallankäyttöön.

Kuvio 2.

käsitteenmuodostus	muodollinen	diskursiivinen	sisällöllinen
tarkastelutaso yksilötaso	behavioralismi	Weber	historismi
ryhmätaso	post-strukturalismi	tilanneanalyysi	etno-kulttuurialismi
yhteiskuntataso	strukturalismi	marxismi	valtio-teoria